

ismereteket közöltek, hanem elvi álláspontot is tükröztek. Röviden: a folyóirat szerepéhez illeszkedtek.

Hetvenedik születésnapja alkalmából nemcsak mint a román nyelvtudomány új profiljának egyik kialakítóját, hanem mint a *Korunk* régi munkatársát is köszöntjük és további alkotó munkájához jó egészséget kívánunk. A következőkben a már említett *Tendințele actuale ale limbii române* című kötet bevezetőjéből közlünk egy elvi kérdésekben bővelkedő részletet.

Kelemen Béla

ALEXANDRU GRAUR

A ROMÁN NYELV FEJLŐDÉSÉNEK MAI TENDENCIÁI

Mit értek én tendencián? Úgy tartom, hogy a nyelv történetében, mint mindenütt a világon, léteznek törvények, a változásokat szabályokba lehet foglalni, lehet rendszerezni. Néha azt olvassuk, hogy ez és ez a törvény okozta a nyelvi változásokat. A megfogalmazás nem látszik helyesnek, mivel a törvény nem adja a változás okát, hanem csupán megállapítja annak bekövetkezését. A törvény lényeges kapcsolat két jelenség vagy ugyanazon jelenség két oldala között. Tényként állapítjuk meg, hogy mindenütt s minden körülmények között az éjszakára nappal következik, és ezt az igazságot megfogalmazhatjuk törvény formájában, de nem a törvény okozza, hogy a nappal és az éj egymást követik. Ugyanígy, ha egy nyelvi elemet két különböző szakaszban figyelünk meg, és azt tapasztaljuk, hogy szabályos változás történt, például a latin *h* hang eltűnt minden román szóból, ahol a latinban előfordult, vagy pedig a románban az egyszerű múlt első személyének *-ș (u)* végződését minden igénél a *-sei (pușu — pusei)* váltotta fel, akkor ezeket a változásokat törvényként fogalmazzuk meg, de a megfogalmazás nem foglalja magában e folyamatok okát.

Amint már mondtam, az újgrammatikusok megtalálták a fonetikai változások módját, de rendszerint egymástól elszigetelten vizsgálták, és nem mutattak rá arra, hogy gyakran ugyanaz a helyzet párhuzamos törvényekhez vezetett. Vegyünk egy példát. Már régen megállapították, hogy a románban *measa*-ból *masă*, a *leage*-ből pedig *lege* lett, hogy *tînăr/tineri*, *vinût/vineți* alakokban magánhangzó- és mássalhangzó-váltakozással van dolgunk, de az összes ilyen jellegű változások csoportosítását és a román mássalhangzók hangszín-korrelációja elméletének a megfogalmazását Emil Petrovici akadémikus csak napjainkban végezte el.

Számomra a tendencia a nyelv fejlődésének irányát, meg azokat az általános irányvonalakat jelenti, amelyek egy alacsonyabb rendű állapot-

tól egy magasabb rendű állapothoz vezetnek, a törvények pedig azok a részletek, amelyeken át ez a tendencia megnyilvánul. A tendencia tehát sokkal átfogóbb, mint a törvény. Akárcsak a törvény, a tendencia is egy adott pillanatban megállítható, esetleg egy ellenkező irányúval helyettesíthető (lásd A. Sommerfelt: *Cause et tendance dans l'évolution morphologique*, *Norsk Tidsskrift for filologi*, 1921; újraközli *Diachronie et synchronie. Aspects of language*. Hága, 1962). M. Grammont (MSL, 1916) is úgy véli, hogy a fonetikai törvények a nyelv általános tendenciáiból adódnak.

Mivel a tendencia hosszú tartamú és átfogó jellegű, egy egész nyelvcsaládra, sőt egymással közvetlen rokonságban nem levő nyelvcsoportokra is jellemző lehet. Így például Meillet (*Linguistique historique et linguistique générale* I. Paris, 1921. 149—158) az egyszerű múltnak az összetett múlttal történő helyettesítését úgy mutatja be, mint egy általános emberi tendencia eredményét.

Tanulmányozni tudjuk tehát a nyelv eddigi fejlődését, és képesek vagyunk a változásokat csoportosítani, hogy megmutassuk nagy vonalakban a fejlődés irányát. Miért érdekel bennünket ez a dolog? Azért, mert bármely jelenség alapos megismerésének feltétele, hogy tudjuk azt is, honnan származik. Ahhoz, hogy le tudjuk írni a román nyelv mai szerkezetét, nem elég az, hogy románul tudjunk, számot kell vetnünk azzal is, miként jött létre ez a szerkezet.

De vajon alkothatunk-e magunknak adatokkal alátámasztott véleményyt a nyelv további fejlődéséről? Elsősorban arra szükséges rámutatnunk, miért érdekel ez. A tudósnak, a tudományos kutatónak nincs joga megelégedni a jelenségek szemléletével, hanem kötelessége beavatkozni, hogy a haladás érdekében segítse a fejlődést. A nyelvhasználat normáinak kidolgozása a nyelvészek feladata. De honnan tudják, mi jó és mi nem? Létezett, és sajnos még mindig létezik az a nézet, hogy a nyelvész és általában a kultúra emberének feladata a nyelvi változások megfékezése, az örökölt formáktól való minden eltérés megakadályozása. Hírhedtté vált az *Appendix Probi* néven ismert, nyelvhelyességi tanácsokat tartalmazó jegyzék, amely az ókorban készült a latinul beszélők számára. Ebben efféle tanácsok vannak: „ne mondjátok: *oricla*, hanem: *auricula* ('fül)“, és így tovább. A történelem azonban azt bizonyítja, hogy a nyelv mindenütt azokat a formákat érvényesítette, amelyeket a latin filológus elítélt (a román *ureche* és a latin *orecla*, nem pedig az *auricula* alakot adja vissza). Nálunk különösen a felszabadulás előtt fogalmaztak meg ilyen szabályokat. Azt vallották, hogy az olyan írásmód jó, mint például az Odobescué, nem véve figyelembe, hogy az ő idejétől mostanig a társadalom új nyelvi igényeket teremtett magának, és megtalálta azok megoldását is.

Olvastam egy olyan javaslatot, hogy írjunk *piersecă*-t (bár a beszélők többsége így ejtette és ejti: *piersică*), s ezt a harmincas évek elején az egyik napilapban kigúnyoltam, nem tudva, hogy ez által O. Densușianunak bosszúságot okozok. Valóban, a történeti nyelvtan fényénél neki volt igaza, de a mai nyelvhasználat szempontjából nekem.

Ha Odobescu idejében és nyilván azt megelőzőleg is a beszélők alkalmazták azokat az újításokat, amelyeknek szükségét érezték, ma miért lenne tilos ez az eljárás? Amint igen helyesen mondja Charles Barber (*Linguistic Change in Present-day English*. Edinburgh—London, 1964. 8.), egyesek úgy vélik, hogy a múltban végrehajtott minden változtatás

tiszteletre méltó, míg valamennyi mai elítélendő. Szerencse, hogy a nyelv nem hagyja magát visszafelé vonszolni.

Hogy másokat meg ne sértsek, saját munkásságomból hozok fel két példát. Több ízben megkérdezték, miért használják ma az *a demola* igét, s gondolom, megtaláltam a helyes magyarázatot: különbséget kell tenni az *a dărîma* („ledönt“) hasznos cél nélküli cselekményt jelentő kifejezés és az *a demola* („lebont“) között, ez utóbbival ugyanis olyan cselekményt jelölünk, amelynek folytatása valamely fontosabb építkezés. Régebbi jegyzeteim között kutatva azonban most bukkanok rá, hogy a *România liberă* 1945. 12. számában tiltakoztam az *a demola* neologizmus bevezetése ellen, amelyet akkor feleslegesnek tartottam (a szó képzésével könyvemben hátrább foglalkozom).

A második példám. Az *Adevărul* 1935. 29. számában tiltakoztam az *aer condiționat* neologizmus ellen, amellyel nyilván akkor találkoztam először. Vajon „a levegőt csak akkor bocsátják a nézők rendelkezésére, ha azok eleget tesznek bizonyos feltételeknek“? — kérdeztem az említett jegyzetben. Azóta a szó meghonosodott, magam is használom, valahány-szor szükség van rá. Kétségtelen, hogy e szó szerkezetileg az *a condiționa*, *a recondiționa* (o mașină) és hasonló szavakhoz kapcsolódik a *condiție* szó „kedvező helyzet“ jelentésből kiindulva (ezt kissé hátrább magam is használom a könyvemben).

Tehát látszik, hogy nem minden újítást kell elvből ledorongolni, nem csupán azért, mert néha hasztalan fáradság, a nyelv úgyszólván halad a maga útján, hanem azért is, mert téves úton haladva, a helyes nyelvfejlődés elé olyan akadályokat gördíthetünk, amelyek mégis ártalmasak lehetnek.

Másrészt viszont nem fogadhatjuk el azt a nézetet sem, hogy minden, ami „új“, egyben jó is. Egy adott pillanatban a *traivan* (*tramvai* helyett) szó „új“ volt abban az értelemben, hogy valaki első alkalommal használta, de ez a műveletlen ejtés kiszorult hamar.

Mire alapozhatunk, hogy már kezdetben felismerjük a nem kívánt újítást, különösen az árnyalatokra érzékenyebb területeken, mint az alak-tan vagy a mondattan? Nyelvtanaink hosszú ideig harcoltak a *făcuserăm* típusú régmúlt idejű alak ellen, de hasznos volt ez az igealak, mert megkülönböztette a többes számot az egyes számtól, és végül is meghonosodott. A kérdés, amelyet feltettem, felér egy másikkal: mi értéke van a normatív jellegű szótáraknak és nyelvtanoknak? Ezeknek lehet csekély mértékű pozitív vagy negatív hatásuk. Nagyobb mértékben csak akkor hatnak, ha a nyelv természetes fejlődési vonalán haladnak, s ebben az esetben segítenek abban, hogy a fejlődés gyorsabb ütemű legyen.

Itt elsősorban a nyelvi rendszerek ismerete szól közbe. Megállapítva, hogy a *transport* szó a *trans-* prefixum segítségével képződött, ellene leszünk *ștampor*-tá való átalakításának, mely az előbbit eltorzítja és képzésének mikéntjét érthetlenné teszi. Miután megállapítjuk, hogy a *făcusem* igealak két értelmű, mivel egyaránt megfelel az egyes szám első személynek és a többes szám első személynek, nem fogjuk ellenezni a *făcuserăm* analogikus igealak használatát a többes számban. Annak idején a középiskolában kárhoztatták a *de către* összetett prepozíció használatát; miután megállapítjuk, hogy egy olyan kifejezés, mint *orașul a fost eliberat de armată* kétértelműségre adhat alkalmat („a hadsereg felszabadította a várost“ vagy „a várost felszabadították a hadseregtől“),

támogatjuk az új összetett alak használatát, mivel az *a fost eliberat de către armată* mondat mentes a kétértelműségtől.

A nyelvi rendszer tanulmányozása egy bizonyos időbeli szinten képzelenség, ha nem vesszük figyelembe a nyelvfejlődést. Ha nem ismerjük a nyelv történetét, nemcsak annak a veszélynek tesszük ki magunkat, hogy nem értjük meg a nyelv adott állapotát, amint erre már rámutattunk, de vállalkozásunk hasztalan is, mivel a nyelv megdermesztése egy adott pillanatban úgysem lehetséges. Tudjuk, hogy minden, ami létezik, állandó mozgásban és átalakulásban van, de lehet, hogy ez a nyelvet illetően jobban érzékelhető, mint más kutatási területeken. A mai román nyelv nem az 1966. július 6-án fél 12-kor beszélt nyelv, de nem is a XX. század hatvanas éveiben s még csak nem is a XX. században beszélt nyelv. Bármely munka, amely a mai román nyelvet írja le, a múlt század szövegeihez folyamodik, s jogosult erre. De mivel 1860-tól 1960-ig a nyelv fejlődött (még hozzá érezhetően), maguknak a múlt századi szövegeknek az elfogadásával kutatásunkban érvényesítettük a történelmi szempontot. Kötelességünk rámutatni, hogy Alecsandrinál a *ei se joc* szerkezetet találjuk, ez azonban ma már nem él, s hogy a mai újságokban olvasható *problema despre dezarmare* az orosz *voprosz o razoruzsenyii* után másolt szerkezet, és meg kell jegyeznünk azt is, hogy az elmúlt évtizedekben másképp mondták; amikor így járunk el, történelmi szempontot érvényesítünk.

Ha sikerülne is egyetlen napon kiejtett vagy leírt szövegekre szorítkoznunk, még mindig nem lenne elég ahhoz, hogy kizárjuk a történeliséget. Az általam vizsgált mondatok szerzőinek kora 2 és 90 év között mozog, s köztük határozott különbségek lennének. És tekintettel arra, hogy valamennyien meg akarják érteni egymást, mindannyiuknak ismerniük kell egyesek régies kifejezéseit és mások újításait is. Én rendszerint az *un soi de* szerkezetet használom ott, ahol a mi fiataljaink nem mondják másként, mint *un fel de*. Gyakran látok mosolyt, amikor azt mondom, *un soi de*, de azok a fiatalok, akik velem dolgoznak, még ha nem használják is a *soi* szót, kénytelenek megérteni. Ki tudja, hátha valaki közülük átveszi a szót saját nyelvhasználatába is.

A mai nyelvállapot vizsgálatát (szinkronia) kombinálni kell a régi nyelvállapotok vizsgálatával (diakronia). Így arra is rájövünk példának okáért, hogy a *de către* összetett prepozíció megjelenése nem elszigetelt jelenség, hanem a prepozíciók rendszere fejlődésének egy régi és erős tendenciájába illeszkedik be. Látni fogjuk, hogy amit a múltban az egyetlen *de* prepozícióval fejeztünk ki, ma egy egész sor összetett prepozícióval, mint *din (de+în)*, *de la*, *decît*, *despre*, *de către* fejezzük ki és következőképpen megértjük, hogy a *de* helyettesítése bizonyos helyzetekben a *de către* prepozícióval teljesen megfelel a román nyelv tendenciájának, tehát szükségleteinek. Hasonlóképpen az összetett múltnak az egyszerű múlt rovására történt térhódítása beleilleszkedik a széles, általános újlatin nyelvi tendenciába, nevezetesen a szintetikus struktúrájának analitikus struktúrává való átalakulásába.

Mindezekből tehát következik, hogy a nyelv mai tendenciáinak felismeréséhez szükséges a nyelv történetének vizsgálata, a fő fejlődési vonalak feltárása és hatásuk meghosszabbítása, mintegy a jövőbe vetítve úgy, ahogyan megkísérletem bemutatni néhány példával. Mégis szüksé-

ges, hogy nagyon óvatosan járjunk el, mivel vannak megghiúsuló tendenciák is, amelyeket más, esetleg homlokegyenest ellenkező tendenciák helyettesítenek. Ezt nem megengedni annyit jelentene, hogy a puristák álláspontjára helyezkedünk, azaz ahogyan ők a nyelv fejlődését akarták megakadályozni, ugyanúgy szeretnők mi is megőrkíteni a tendenciákat. Jelen munkából látni lehet: hosszú ideig a román nyelvben az volt a tendencia, hogy ugyanannak a főnévnek vagy igének alakjai között fokozódjanak az eltérések, és hogy ez a tendencia ma már nem létezik, az alaki különbségek fokozatosan a szükséges legkevesebbre csökkentek. Íme egy példa saját munkásságomból: elismerve, hogy a román nyelv mentette meg az elmúlástól a latin semleges nem kategóriáját, azt tovább fejlesztette és arra törekedett, hogy ebbe a kategóriába vonja az összes, élettelen dolgot jelentő főneveket, ezelőtt 10—15 évvel, a normatív jellegű kézikönyvek kidolgozásakor ragaszkodtam ahhoz, hogy az újkeletű terminus technicusok, amilyen például az *amplificator*, *centru*, *economizor*, sorolódjanak a semleges nemű főnevek kategóriájába. A különböző területeken dolgozó szakemberek elégedetlenkedve azt az ellenvetést tették, hogy ők ezeket a szavakat mint hímnemű főneveket használják. Még eltelt egy kevés idő és kénytelen voltam elismerni, hogy az általam fel-fedezett és leírt tendencia a múlt századig volt érvényben, ma viszont ez megdőlt, és a román nyelvbe bekerült új szakkifejezések, terminus technicusok, jóllehet élettelen dolgokat jelölnek, inkább a hímnemű főnevek közé illeszkednek be.

Így kiderül, hogy egyedül a nyelvtörténet tanulmányozása nem elég, még a szinkrón vizsgálattal kombinálva sem, hanem meg kellene vizsgálni a nyelv mai szükségleteit, azokat a körülményeket, melyekben a nyelv fejlődik, hogy meg lehessen állapítani, lehetséges-e, hogy a múltra nézve érvényes tendenciák továbbra is megőrizték életképességüket.

A mondottakból kiderül, hogy a nyelv minden elemét történeti fejlődésében kellene nyomon követni, és minden észlelt változásnál elemezni a nyelv pillanatnyi struktúráját, ugyanis csak így válhatik világossá, mi tette szükségessé az adott helyzetben a bekövetkezett változást. Az is vizsgálendő, hogy a változás a maga rendjén miképpen hatott a nyelv struktúrájára, a bekövetkezett változás miféle újabb változásokat indított el. Sajnos, lehetetlen ilyen vizsgálatot végezni, nem csupán azért, mert kolosszális mennyiségű ismeretet igényel, hanem különösen azért, mert bár az újgrammatikusok ránk hagyták mindazt, ami szükséges minden részjelenség átalakulásának nyomonkövetéséhez, a strukturalisták csupán szórványos és gyakran bizonytalan leírását adták az egyes nyelvi állapotoknak. Az igazság az, hogy ha az itt kitűzött programot megvalósítanók, olyan bőséges anyagra tennénk szert, hogy belevesznénk. A megoldás az, hogy a nyelvtörténeti adatokból csak azokat válasszuk ki, amelyek lényeges változásokat mutatnak, vagyis olyan változásokat, amelyek a nyelvi rendszer újjászervezését teszik szükségessé.

Más szóval: a részletek rengetegéből emeljük ki azt, ami döntő a nyelv további fejlődése számára, és ne vegyük figyelembe a véletlen jelenségeket, a jelentéktelen változásokat.